

Meráni Gertrud gyilkosai.

Régi történet, de mindig új: küzdelem a hatalomért . . .

III. Béla királyunk 1196-ban meghalván, két fiút hagyott maga után; Imrére szállt a korona, Andrásnak, az iljabbiknak, már régen tervbe vett keresztes hadjáratának keresztülvételét hagyományozta, — persze a hozzá szükséges pénzt is.

Nagy atyák szelleme csak a legritkább esetekben szokott az utódokra átszállni; András hercegnél ez nagyon is valósult. Őt sem az atyái végakarata, sem a dicsőségre való kilátás nem tudta rábírni, hogy a meglehetősen fárasztó hadjáratot teljesítse; ő csak valamely homályos ösztönt akart kielégíteni, melynek sugallata értelmében az uralkodó méltósága palástjával a földi élet összes élvezeteit betakarni vélte. Nemsokára atyja halála után Imrétől a tótországi hercezség átengedését kérte.

Felvillant a fegyver, a mački csata András győzelmével végződött, minek következtében 1198 óta tótországi herceggé vált. A következő évben (1199) a Balaton melletti Rádnál vívott ütközet azonban Imre győzelmével végződött, András a rokon osztrák fejedelemez, VI. Lipóthoz menekült. Itt tervezték aztán a trónkövetelő nősülését.

1162-ben előfordul az országnagyok sorában bizonyos Ompud. 1165—1169-ig nádor, később pedig dalmát-horvát-tótországi bán, mely minőségben III. Béla uralkodása alatt (1173—1196.) Görögországban magyar segédhadat vezényelt. 1199-ben ráakadunk Ompud (in) szolnoki főispánra. Ha már most szemügyre vesszük, hogy e név az akkori okiratokban az országnagyok sorában máskülönbén nem fordul elő, ezt az Ompudot bátran Ompud bán fiának vehetjük, mert hogy Ompud bánnak fia volt, külföldi forrás bizonyítja. Andechs-Meráni III. Bertold gróf, ki 1173. táján Isztria és Krajna örgrófja, 1188. táján pedig már nem él, mint isztriai örgróf Tegernseei Ruprecht apátnak írja, hogy *Ompudin herceg fiához már férjhez ment leányának* egyik lovát küldje, — adott alkalommal majd megfizeti (Bertold) az árát.¹ Miután öregebb Ompudin még

¹ Petz, Script. IV. 2, 12.

III. Béla alatt bán, III. Bertold gróf azonban már 1141. előtt nős volt, ennél fogva chronologiai tekintetben mi sem szól az ellen, hogy Ompud bán fiában Andechs-Meráni III. Bertold vejére, illetőleg IV. Bertold nővérének férjére ráismerjünk.

Már most kétségkívüli dolog, hogy I. Ompüd, ha már azelőtt nem is voltak Horvát-Tótországban birtokai, mint e két tartomány bánja mindenesetre szerzett azokat magának s hogy ennek következtében fia és ennek neje őt gyakrabban tartózkodott. Miután András királyfi 1199 és 1200 között fivérével Imrével megint kibékült és 1200 óta újra Tótországban székelt, majdnem apodiktikus biztossággá válik, hogy II. Ompüd neje a királyfi figyelmét fivérének leánya felé irányította s hogy Andrásnak Andechs-Meráni IV. Bertoldnak 1184. táján született leányával, *Gertrudda*, 1203. előtt létrejött házassága II. Ompüd nejének s talán osztrák VI. Lipót hercegnek a műve.

Mindennapi jelenség, hogy szegény vagy jelentéktelen családból származó leányok, ha eddigi viszonyaikat túlszárnyaló házasságot kötnek, csak a legtrikább esetekben maradnak mentve a parvenu hibáitól és vétkeitől; rendszeren fennhéjázókká válnak és a szerény multukra való visszaemlékeztetést kedvező jelenüknek legkikeresettebb kiaknázása útján szokták visszaszorítani. Gertrud, kinek néneje 1196. júniusában II. Fülöp francia királyhoz ment férjhez, Andrásban kezdettől fogva nem látott mást, mint azt a férfit, ki Magyarország koronáját idővel fejére teszi. Az ő befolyásának műve volt, hogy András bátyjával szemben újra ellenzéki álláspontot foglalt el, minek végre az lett a következése, hogy Imre a trónkövetelőt 1203. október havában fogságba ejtette, az áskálódó Gertrudot pedig atyjához, Bertholdhoz visszaküldte.

1205. tavasza meghozta végre-valahára az uralkodni vágyó házaspárnak a forrón óhajtott koronát, — csak hogy Gertrud még mint az uralkodó király neje sem tudta alattvalói jóindulatát és rokonszenvét maga számára megnyerni. Korlátlan uralkodási vágya, melyben férjét koronás papucsossá alázza le, — mértéknélküli nepotismusa, melyben fivéreinek pályáját a magyarhoni nemesség rovására előmozdította, — óriási pazarlási vágya s azon törekvése, hogy családi politikáját a nemzet érdekeinek figyelembevétel nélkül mindenáron érvényesítse: mindez az évek során előkelő és hatalmas ellenzéki pártot teremtett, mely csak a kedvező pillanatot várta, hogy a gyűlölt asszonyt ártalmatlanná tegye.

Első kísérlete nem sikerült. Rövid négy-öt év elegendő volt arra, hogy néhány főúr elégedetlensége 1209. vagy 1210-ben a királyi pár ellen irányult összeesküvéssé alakuljon. A főurak összeköttetést akarták keresni Gyeta királyfi (II András atyjának öcscse) Görögországban élő fiaival, a mennyiben levelet menesztettek hoz-

zajok, melyben Magyarországra való visszatérésre és András trónjának elfoglalására buzdították. A sebenicói magyar helytartó, Saracen fia Domald, neszét vette valahogy a dolognak, togságba ejtette az összeesküvőknek Spalatóba érkezett küldönczeit, elvette tőlük az iratokat, melyeket aztán a vásra vert küldönczökkel együtt András kezébe juttatott.¹

Az ellenzékét ez azonban véglegesen vissza nem riasztotta; s midőn András 1213. őszén magyar sereg élén Halics felé vonult, hogy ott a trónjától megfosztott ifjú Dániel fejedelmet trónjára visszahelyezze és távolléte tartalmára Gertrudot és öcscsét Bertold kalocsai érseket a kormányzáság vezetésével megbizta, az összeesküvők 1213. október 23-án udvarával és vendégeivel a szabadban tartózkodó királyné sátorába benyomulván, a gyűlölt nőt meggyilkolták.

Kik voltak a gyilkosok és ezeknek társai, azt a jelen sorokban, — melyek másra nem emelnek igényt — akarjuk kimutatni.

1. Bór nb. Bánk.

A 13-ik század végétől egészen napjainkig azt hitték, hogy e tettnek főszemélye (sőt a főgyilkos) Bánk bán volt, kit sértett családi becsülete Gertrud elleneinek táborába csalt volna. Lássuk, hogy miképen áll e feltevés.

Bánk a képes krónika szerint a Bór nemzetség tagja és 1199-ben először tűnik fel mint Abaújvármegye főispánja²; 1203-ban Zalamegye főispánja; 1208-ban már tótországi bán, a mellett (1209-ben) még bihari főispán; 1209-ben azonban magas vetélytárs előtt ki kellett térnie, a menyiben II. András neje öcscsét Meráni Bertoldot, kalocsai érseket, tótországi bánnak kinevezte; Bánk csak a bihari főispánságot tartotta meg, melyet 1210-ben is visel. 1211-ben megkapta a befolyásos királynéi udvarbirói méltóságot, melylyel 1212-ig (a bihari főispánsággal együtt) fel volt ruházva. Hogy az udvarnál akkor igen szilárd állással rendelkezhetett, bizonyítja azon körülmény, hogy András őt 1212-ben »szeretett hívünknek« nevezi. Ez évben megerősíti őt András a Hippolit (Ipóth) comestől szerzett tiszamelletti szörchi birtokban. 1212-ben a legnagyobb méltóságot érte el, a nádorit, melyen kívül még Keve- és Pozsonymegye főispánságát is kapta Mint nádort és Pozsonymegye főispánját találjuk őt 1213-ban.

Habár 1211-ben azon halicsi hadjáratban részt is vett, melyet András az ifjú Dániel fejedelem érdekében viselt, most (1213-ban)

¹ Fejér III. 1, 100.

² Hazai okmánytár V. 4. Miután az e sorokban tárgyalt személyeknek archontologiai adataira nézve a forrást igen gyakran kellene ismételnem, az ez iránt érdeklődőket arra figyelmeztetem, hogy Árpádkori archontológiára vonatkozólag bármikor kész vagyok mindenkinek okirati felvilágosítással szolgálni

mégsem találjuk az újra Halics felé vonult király kíséretében, hanem az udvarban, Gertrud közvetlen környezetében; vele együtt ott volt Bertold érsek, Szát nb. Miklós királynéi udvarbíró és győri főispán, Tibor mosonyi főispán, Bágyon Fejérmegye főispánja, Töre fia Péter csanádi főispán. Ezekon kívül az országnagyok sorában még szerepelt András hodrogi és Kán nb. Siklósi Gyula bácsi főispán.¹

A krónikások már most azt beszélik, hogy Gertrudnak egyik fivére (némelyek szerint Bertold érsek, mások szerint Ekbert bambergi püspök) királyi nővérének segítségével Bánk szép nejét megbecstelenítette, — hogy Bánk bosszúból a királynét megölte s hogy András azért Bánk összes családját kiirtotta volna.

Ily esemény -- igaz -- száz évvel később (1330 ban) zajlott le a magyar királyi udvarban. Akkori időben I. Károly király neje, palota hölgyét, Szát nb. Felicián szép leányát Klárát a templomból magánszobájába küldte azon ürügy alatt, hogy onnan valami otthagyt imakönyvet hozzon. Abban a szobában várta őt azonban a királyné öcsese, Kázmér lengyel királyfi (akkor még nem a »nagy«), ki a szép leányon érzéki hevét csilapította. Midőn aztán a megbecstelenítettnek atyja a koronás kerítőt kivont karddal meg akarta büntetni, a testőrség által megöletett és összes rokonsága, a menyinyiben ki tudták mutatni és elfogni, jószág- és fejvesztésre elítéltetett. Miután pedig a legrégebb hazai krónika (a képes krónika) Bánk neje történetét csak a 13-ik század végén közli: ennél fogva minden arra vonatkozó okirati bizonyíték hiányában és a még lent előadandók erejénél fogva biztosra veendő, hogy a későbbi külföldi krónikások (Mon. Germ. Script. IX. 126. XVII. 331. XXV. 235. Petz, Script. I. 802) Szát nb. Klára történetének benyomása alatt írták Gertrud meggyilkoltatása történetét.

Ezzel azonban korántse legyen az mondva, hogy Bánknak oly érzékeny módon megsértett becsülete ebből a szomorújátékból teljesen kizárandó — az itt összejátszott tényezők láncolata valamely része talán még is a hitvestársi hűség kiszámíthatatlan mozzanataiban keresendő, — de hogy ő a közvetlen gyilkos volt s hogy őt is, nemzetségét is a legsúlyosabb büntetés érte volna: ezt az okiratok megczáfolják.

András Gertrud meggyilkoltatásának hírére, még mielőtt Halicsra érkezett volna, haza sietett; annak azonban, hogy Bánkot példásan megbüntette volna, nyomát sem találjuk. Igaz ugyan, hogy a nádori méltóságot Gertrud udvari bírájának, Szát nb. Miklósnak át kellett adnia, de ő még Miklós nádorsága alatt is rövid idejig pozsonyi főispán maradt, míg 1213 ban Zsámboki Smaragd felváltotta. Azon országnagyok közül, kik 1213-ban vele együtt hivata-

¹ Wenzel I. 135. 136. (hibásan 1214-re helyezve.)

loškodtak, az új nádor alatt Tibor fejérvári, — András soproni főispán lett, míg Siklósi Gyula a tótországi bániságot kapta.

Az is igaz, hogy az országnagyok sorozatában Bánkra 1217-ig már nem akadunk; de ez magában véve még be nem bizonyítja, hogy száműzött és politikai jogaitól megfosztott ember lett; 1216-ban ennek épen az ellenkezőjét találjuk. II. András bizonyos Tamásnak a hevesmegyei Lengyénd helységet adományozta s midőn később bizonyos Vilmos az új tulajdonos birtokjogát megtanadni akarta, András 1216-ban hozott ítélet alapján őt újlag megerősítette; az erre vonatkozó okmányban¹ már most azt mondja András, hogy Tamást annak idején *hű alattvalója*, az akkori Bánk nádor által a lengyéndi birtokba beigtatta; e passusnak nincs szüksége magyarázatra. Meg is felel neki teljesen, hogy Bánk 1217—1218. megint tótországi bán, 1221-ben országbíró és fejérmegyei főispán, 1222-ben a mellett még Bodrogszegye főispánja is; innen azonban elvész a nyoma.

II. Andrásnak számtalan okmányai sorából *egyetlenegy*et sem ismerünk, melyben a király Bánkot csak megközelítőleg is Gertrud meggyilkoltatásával összeköttetésbe hozná; mindamellett még sem volt ártatlan; a mit a meggyilkolt nő férje elhallgatott, azt fia, Béla, annál világosabban mondja.

Bánknak a közpályáról történt eltűnése épen azon évre esik (1222-re), melyben az András és a trónörökös Béla közt kitört viszályok a leghesevebb alakot öltötték² s mely azzal végződött, hogy

¹ Wenzel XI 139.

² Ezt legjobban azzal bizonyítjuk, ha az 1221. 1222. és között a legfőbb méltóságokban történt változásokat elemezzük.

1221-ben a következő országnagyok működnek: *nádor*: Szát nb. Miklós; *erdélyi vajda*: 1) Leuka, 2) Péter fia Pál; *tárnokmester*: Ompud fia Dénes (később nádor); *országbíró*: 1) Ratold nb. Gyula, 2) *Bór nb. Bánk*; *tárnokmester*: Csák nb. Demeter; *pohárnokmester*: Vázsony nb. Othusz bán fia Lőrincz; *lovászmester*: Borsa nb. László (később nádor, tótországi herceg); *királynéi udvarbíró*: 1) Vázsony nb. Othusz, 2) öreg Kán nb. Siklósi Gyula; *tótországi bán*: Vázsony nb. Othusz; *soproni főispán*: Szát nb. Miklós nádor; *bodrog*: öregebb Kán nb. Siklósi Gyula; *bácsi*: Ompud fia Dénes tárnokmester; *fejérmegyei*: *Bór nb. Bánk országbíró*; *vasmegyei*: Csák nb. Demeter tárnokmester; *kevegyei*: 1) Ratold nb. Gyula, 2) Vázsony nb. Lőrincz pohárnokmester; *bihari*: Mika (kétségkívül a „szakállos“); *pozsonyi*: Zsámboki Smaragd; *mosonyi*: 1) Batyz, 2) Ratold nb. Gyula; *szonoki*: 1) öregebb Kán nb. Siklósi Gyula, 2) Dénes; *csanádi*: Pál; *győri*: Pózza; *pozsegai*: Borsa nb. László lovászmester; *temesi*: Marcell fiúve Péter; *valkói*: Monoszló nb. Tamás (az öregebb Athinaiai őse, később tótországi bán). — Bánk, Ompud fia Dénes, öregebb Kán nb. Siklósi Gyula, (szakállos) Mikó nevei elegendően tanúsítják, *hogy e kormány par excellence Andráspartí volt.*

Ezután 1222. kezdetén a következő névsort találjuk: **1222** I *nádor*: Szát nb. Miklós (a tavalyi); *erdélyi vajda*: Péter fia Pál (a tavalyi); *tárnokmester*: Ompud fia Dénes (a tavalyi); *országbíró*: Bór nb. Bánk (a ta-

Béla 1224. óta ifjabb király minőségben Magyarország sorsába tényleg beleavatkozott. Önkényt értetődött, hogy atya és fiú közt létrejött kibékülés után, mindazok, kiket Gertrud meggyilkoltatásával gyanúsítottak, az országnagyok sorában most már helyet nem kaphattak. De csak 1240. április hó 6-án — tehát öt évvel trónra lépte után — vádolja Béla Bánk volt bánt azzal, hogy Gertrud élete elleni konspirációi által bűnös lett és büntette miatt — habár súlyosabb büntetést érdemelt — a közvélemény ítélete alapján összes birtokait elvesztette. Azoknak kettejét, Gertvát és Csamát Gyeta bars megyei főispán kapta.¹ Mikor történt meg a Bánk féle birtokok elkobzása? az okiratból ép oly kevésbé kibetűzhető, mint Bánk elhalálozási éve.

Házassági viszonyait az okiratok nem említik; csak egyetlenegy leányát ismerjük, ki a következő Simonnak a neje. A Bir-nemzetség tagjai azonban még sokkal később is fordulnak még elő, — de erről máskor.

2. Simon.

Bánknak e vejről csak 1270-ben mondja V. István, hogy nagyanyját, Gertrudot megölte.² *Benne találtuk tehát a közvetlen gyilkosok egyikét.*

valyi); *tálnokmester*: Csák nb. Demeter (a tavalyi); *tótországi bán*: Vázsony nb. Othusz (a tavalyi); *soproni főispán*: Szát nb. Miklós nádor (a tavalyi); *bodrog*: Bór nb. Bánk; *bácsi*: Ömpud fia Dénes tárnokmester (a tavalyi); *vasmegyei*: Csák nb. Demeter tálnokmester (a tavalyi); *pozsonyi*: Zsámboki Smaragd; *borsodi*: Pózsza; *abaujvári*: Bór nb. Bánk.

1222. első felében tehát még mindig az András párti kormányra (közte Bánkra is) akadunk. Ennek bukása után 1222-ben egész új emberekből álló András-féle kabinettel találkozunk: **1222 II. nádor**: Vojtech fia Tivadar; *erdélyi vajda*: Mihály; *országbiró*: (Bór) Kalán nb. Nána fia Pósa (ez a Fejér III. 1. 374-ben előforduló, eddig fel nem ismert Busa Filius Nane); *bácsi*: Miklós; *bihari*: Illés; *pozsonyi*: Tibor; *abaujvári*: Mihály fia Márton; itt tehát már hiányzik Bánk. De az új emberek sem tudták magukat tartani; még 1222-ben harmadik kormányra akadunk, mely az uralkodó áramlatra egészen új világosságot vet. **1222 III. nádor**: öregebb Kán nb. Siklói Gyula; *tárnokmester*: Ömpud fia Dénes; *országbiró*: Batyz; *tálnokmester*: Csák nb. Demeter; *pohárnokmester*: ifj. Kán nb. Siklói Gyula; *lovászmester*: Tomaj nb. Dénes (a losonczy Bánfiak öse); *királynéi udvarbíró*: Szát nb. Miklós; *tótországi bán*: Miska fia Salomo; *soproni főispán*: Szát nb. Miklós, királynéi udvarbíró; *bodrog*: öregebb Kán nb. Siklói Gyula nádor; *bácsi*: Zsámboki Smaragd; *fejérmegyei*: Márton; *bihari*: Ratold nb. Gyula; *pozsonyi*: Buzád Hahold nb. Buzád (későbbi bán); *csanádi*: Csák nb. Miklós (a Kisfaludiai öse); *abaujvári*: Lőrincz; *zalamegyei*: Miska fia Salomo tótországi bán; *békési*: Bathyz országbiró. Ez a koalíció kabinetje, a mennyiben Miska fia Salomo bán, Ratold nb. Gyula, Buzád-Hahold nb. Buzád határozottan Béla trónörökös emberei voltak. Bánk véglegesen el lett ejtve; az új kabinetbe felvett András pártiak között egyetlenegy sem volt Gertrud meggyilkoltatása által kompromittálva.

¹ Hazai okmánytár VIII. 36.

² Wenzel VIII. 260.

Családi viszonyait nem ismerjük; azon kérdésre, vajjon Bánk leányát Gertrud meggyilkoltatásának idejében vagy csak azután vette-e nőül? bátran azzal válaszolhatunk, hogy már 1213-ban volt Bánk veje!

Bánk leányával annak atyjától a két Lónyát kapta; a beregmezei Szolyvát és Szent-Miklóst még 1213. előtt II. Andrástól nyerte; Szalókat az Aba nb. Artolf comestól vette: Bótrágy és Bátor helységeket bizonyos Bethe-től vásárolta. Mindezen birtokok (nem tudni, halála előtt vagy utána) a koronára szálltak V. István 1270-ben András fia Mihálynak adományozta. ki a IV. Béla és István közötti viszályok alkalmával az utóbbi érdekében nagy érdemeket szerzett magának.

Mikor halt meg e Simon? nem tudjuk, hogy örököszt nem hagyott maga után, István király elég nyomatékosan hangsúlyozza.

3. Töre fia Péter.

1194—1195-ig bizonyos Péter pozsonyi, 1197-ben bihari főispán; 1198-ban — már mint Töre fia Péter — országbíró és szolnoki főispán; 1201-ben soproni főispán; 1207—1209. Gertrud udvarbírája és csanádi főispán; 1210-ben újra országbíró és amellet Bácsmegeye főispánja; 1211—1212. csak bácsi főispán; 1211-ben részese a halicsi hadjáratnak; 1213-ban csanádi főispán minőségében András távolléte alatt Gertrud közvetlen környezetében tartózkodott és egynehány krónikás és az okiratok egyetértő vallomása szerint *Gertrud főgyilkosa*.

Miután 1221-ig Péter nevű országnagyra már nem akadunk, az 1221-ben szereplő pedig Marcell fia, ennél fogva néhány krónikás azon adata, hogy Pétert és néhány pártosát nemsokára Gertrud meggyilkoltatása után megölték, teljesen hitelt érdemlő. Hogy összes jószágai elkobzás útján a királyra átszálltak, bizonyítja Bélának 1237. június 24-én kelt okirata, melyben a kalocsai egyházmegyében feküdt belakúti cisterciatápasátnak Péternek következő birtokait adományozza: 2 Ököröd (1237-ben »Bélakút«), Kamancz, Csuda, Acsád, Némétfal, Bratács, Inód, Lázár, 2 Monyorós, Lesemér, Lovász, Cservet, Erdőalj, Váralja, Furny (szigettel), Perben, Szépfalu, Oszian, Harancs, Pokoj, Braticsa, Komlós, Stencz, Ujfalu t (mind Szerémmegyében); azonkívül Péterváradot a 2 Szajl és Byvolon-nal¹

Mást nem tudunk felőle.

4. Katisz nb. Simon bán.

II. András 1228-ban Tomaj nb. Dénes tárnokmesternek (a Lossoncziai és losoncziai Bánfiak őseinek) a kolozsmegyei Széplak és

¹ Wenzel VIII. 29.

a mai Dobokamegyében fekvő Gyekete adományozta. E két birtok Mihály bán fivére: Simon bán-é volt, ki az illető okirat¹ szerint Gertrud meggyilkoltatásában részt vett.

E Simon bán életpályáját nem ismerjük; azt sem tudjuk, hogy mikor volt bán? Fivére Mihály 1209—1212. erdélyi vajda, 1212-ben bán. 1228. táján II. András, a hűtlen Simon bánnak nyitra-megyei bucski birtokát Borsa nb. László országbíró és bácsi főispánnak adományozza; 1255. előtt azonban visszaadja Béla kegyelemből Simon bán fiának: Jánosnak.

Simon bánnal még a Katisz nemzetség más tagjai is részt vettek Gertrud meggyilkoltatásában; ezt abból tudjuk, hogy Béla ifjabb király 1229-ben ezeknek nógrádmegyei birtokait Szécheny, Gécz-et és Rimócz-ot Szát nb. Botos fiának Pózsának adományozza. 1277-ben arról értesülünk, hogy Lesták fia Miklós és Fulkó fia Farkas Losoncra való igényeiket azért veszítették, mert őseik Gertrud meggyilkoltatásában részt vettek és losonczyi birtokuk azért Tomaj nb. Dénes nádorra szállt át.

Jánoson kívül Simon bánnak még Simon nevű fiát is ismerjük, ki 1271-ben szerepel; ennek fia János és ez utóbbinak fia István 1299-ben fordul elő; de úgy látszik Fulko is Simon bán fia.

E Fulko a nagy hírnevű Széchenyiek őse, kik a tizenötödik század második felében kihaltak. Lesták fia Miklós unokáit 1299-ig ismerjük. E nemzetség más ága (Illés fia Péter ivadéka) 1328-ig ismeretes. Mindezen ágak Nógrádmegyében birtokoltak és Róbert Károly idejéig ellenzékiek; egyetlen egy tagjuk: Fulko unokája Tamás (a későbbi erdélyi vajda) képez kivételt, a mennyiben királypárti magatartása révén felségsértéssel vádolt rokonainak birtokait lassan ugyan, de biztosan kezéhez ragadta.

¹ Hazai okmánytár VI. 20.